

RAK JÓZSEF (1941–2022)

„Lehetsz igazi cinematográf”

SZEKFÜ ANDRÁS

RÉSZLETEK RAK JÓZSEF OPERATŐR ÉLETÚT-BESZÉLGETÉSÉBŐL.

Balázs Béla díjas filmoperatőr és rendező, a MAFILM II. telep egyik meghatározó egyénisége volt. A Duna Televízió hőskorszakának résztvevője, a Színház- és Filmművészeti egyetem oktatója. Az életút interjú a Ráday-utcai Filmesházban készült, 2021 októberétől decemberéig.

• *Amikor majd hatvan éve megismerkedtünk, számomra megdöbbentő volt, hogy te elvesztetted a bal szemedet, és ennek ellenére egy olyan szakmát és művészetet választottál, ami a szemhez kötődik. Mi történt a szemeddel?*

Még ott a faluban [Vámosmikolán], a születésem után nem sokkal kaptam egy fertőzést. Balassagyarmaton volt egy híres szemorvos, ő kezelgetett és próbálta, de a bal szememet nem tudta megmenteni. Azt tanácsolta, hogy inkább annulláljuk, vegyük ki, és majd később kaphatok egy üvegszemet. És ha megnézed az érettségi tablóképeket, akkor gyönyörű kétszemű fiúcska vagyok, de az egyetem első évében egy reggeli mosdásnál egy rossz mozdulattal kirepült a mosdóba, üvegből készült szem volt és felrobbant. Úgyhogy erről a szemről lemondtam, és úgy gondoltam, hogyha ez van, akkor ez van.

• *Volt ennek bármilyen hatása a te későbbi szakmai életedre?*

Én azt gondolom, hogy nincs köze hozzá, mert ez valahol itt dől el [a homlokára mutat], meg az egész képi világ is ott dől el. Viszont a [főiskolai] felvételinél ez problémát okozott.

• *Tehát rákérdeztek, hogy Rák elvtárs hogyan gondolja?*

A főiskola fővilágosítója, hadd ne hangozzék el itt a neve, mert ő ordított a felvételi bizottságban, hogy ő még arról nem hallott, hogy egy félszemű ember operatőr, ilyen nincs! De üvöltve. És ak-

kor [Keleti] Marci bácsi azt mondta: „Miért, mi a baj? Átküldjük a Mária utcába, vizsgálják meg.” „De hogyan fog bele nézni a kamerába?” „Hát a fél szemével fog.” „De aki a másikkal is néz meg a kamerába is néz?” „Az valami mást lát, mint amit csinál.” Ilyen nevetséges, gyerekes viták voltak...

Nekem is csak később jutott eszembe, hogy hiszen mikor már elkezdtem látni meg mozogni, hát én fél szemmel tanultam meg a világot! Nekem így kellett lemászni a negyven kúszómászást, hogy elérjem az almát a szoba sarkában meg az udvar végében lássam a tehenet, hogy mennyit, hány lépést kell menni a tehénig.

• *Volt tehenetek?*

Nekünk mindenünk volt. Szóval anynyira nagyon szegények mi nem voltunk, amíg hagyták.

A háború után is, úgy '48-ig minden volt. Húsvétkor a nagyanyámtól báránypörköltet kaptam, mert voltak báránynink is, voltak malacaink is, disznóink is, rengeteg baromfi volt. Én még jártam libákat legeltetni az lpoly-partra.

• *Kellett téeszt szervezni a faluban? Be kellett vinni mindent?*

Igen, és be is vitték. Tudom, hogy a nagyapámnak azt mondták, ugye a maga unokája most szeretne érettségizni, és akkor az én öregem mindent aláírt.

• *Tehát veled zsarolták meg a nagyapádat?*

Így van. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen én olasz-magyar szakra akartam menni, de az nem indult abban az évben. Így aztán jelentkeztem az ELTE-re matematika-fizika tanári szakra.

• *Milyen volt az egyetem? Ugye most még mindig az alapegyeteméről beszélünk, tehát az ELTE TTK-ról.*

Az első évben nagyon szórakoztató, élvezetes volt, jó csapat verődött ösz-

sze, és aztán jött az Egyetemi Színpad, és mi is ott ismerkedtünk meg. Oda mentem kíváncsiságból. Sokat jártam moziba már az első évben. Az, hogy minden sarkon mozi volt, nekem újdonság volt, és nagyon sok filmből lehetett válogatni, és nagyon jól emlékszel, ugye a hatvanas évek első feléről beszélünk, dömpingben voltak a jobbnál jobb rövidfilmek, franciák, nagyon jó lengyel filmek voltak.

• *Az akkori fejeddel te hogyan láttad az Egyetemi Színpadot meg az amatőr filmklubot?*

Nem tudom, odamentem, és első pillanattól jól éreztem magam, és ez egy fontos dolog volt, hogy jól vagyok. Szóval most is ülünk és jól vagyunk.

• *Hány éven át voltál az ELTE Amatőr Filmklubban, kettő vagy három?*

Majdnem három évig. Akkor én már elhatároztam, hogy át fogok jelentkezni a Filmművészetre.

• *Rendezői ambícióid sosem voltak?*

Igazából nem, mert én másként gondolkodtam. Rövidfilmet, azt lehet egyedül is csinálni, lehetsz igazi cinematográf, aki filmet csinál. De a játékfilmhez biztos kell rendező, meg egy nagyobb vállalású dokumentumfilmhez, el nem tudom képzelni rendezők nélkül, rendezői háttér munka nélkül.

Pedig végül is megcsináltam, merthogy az az osztály, ahova minket felvettek, a Herskó János és Illés György osztálya volt. Herskónak ez volt az utolsó osztálya egyébként (mielőtt emigrált 1970-ben – Sz. A.), nem volt neki sok osztálya. Nála nem az volt, hogy én operatőrnek jelentkezem, én meg rendezőnek jelentkezem. Herskó azt mondta, hogy most mindenki mondja el azt, hogy ő minek jelentkezik, de azután felejtse el. Itt mindenki mindent fog tanulni és mindent ki kell próbálnia. És tényleg ez volt végig. És voltak, akiknek egyből sikerült mindkét diploma. Én ráhajtottam az operatőrségre.

• *Mit tanultál a főiskolán? Kitől lehetett tanulni, mit lehetett tanulni? Kiktől nem lehetett tanulni?*

Legtöbbet művészettörténetből, Szőlősynétől tanultam. Művtöréből volt egy fantasztikus könyvtár, ami remélem, hogy megvan, amit az Éva szedett össze. Ő beszerezte a legjobb minőségű nyomtatásokat. Akkoriban még nem nagyon utaztunk ám, csak véletlenül, de ha valaki ment, akkor kérdeztük Évánál, hogy ide megyek, oda megyek, mit tetszik ta-

nácsolni. Hát ő elmondta, hogy mi lenne fontos, de tudja mit? Hozzon nekem egy fotót arról, mert nincs meg a diagyűjteményben, hogy az órán vetíteni tudjam, és nagyon érdekes.

• *És a filmszakmai tanárok közül?*

Világításból Illés Gyuri bácsitól nagyon sokat tanultam. Egyszer a műteremben bevontam selyemmel az egész szoba tetejét és lukakat vágtam, onnan jöttek be élfények. Odajött mögém a kamerához, de nem nézett a kamerába, megnézte, és azt mondta, hm, nagyon érdekes. Aztán odament az egyik statívon (állványon) lévő lámpához, belerúgott, kicsit odébb ment a fény; azt mondja, na, most már elindíthatod a gépet. Ő ilyen kis finomságokat tudott megmutatni.

• *Mi volt a diplomafilm?*

Nekünk nem volt diplomafilmünk, elfogyott a pénz harmadévben. Harmadéves vizsgafilmre elköltöttük a pénzünket, de ennek volt hozzádeka, mert akkor az oberhauseni nemzetközi rövidfilmfesztiválon ez az osztály a hat vizsgafilmjével nyerte meg a fődíjat. Én Böszörményi Géza *Biológiai gyakorlatok* című filmjének voltam az operátora.

• *Tehát elfogyott a pénz, de akkor hogyan kaptatok diplomát?*

1968 tavaszának végén végeztünk. Két államvizsgát kellett letenni augusztus végéig, és innentől kaptunk három évet, tehát '71 decemberéig, hogy ami film majd összejön az életben, azzal lehet jelentkezni, és akkor majd azt a bizottság megnézi és értékeli.

• *Neked mi volt az, amit így beadnál?*

A rövidfilmstúdióban Czigány Tamás rendező bevállalt engem mint frissen végzett embert operatőr-

jének. Az akkori vadászati világkiállításra a stúdió több film-megbízást kapott, Tamás a három nagyvadról, őz, dämvad, gímszarvas készített egy-egy filmet. '69 őszén már forgattunk.

• *És akkor ezt a filmet bevitted a főiskolára vizsgafilmként. Összejött a bizottság, megnézte, és azt mondta, hogy rendben van.*

Igen, és a bizottságban benne volt az az ember, aki azt akarta, hogy engem ne vegyenek föl a fél szememmel.

• *De nem kért bocsánatot.*

Eszébe se jutott. Mindegy. A következő évben, a Miskolci Filmfesztiválon operatőri díjat kaptam. De hát tudod, a díjak, azok olyanok, hogy jönnek-mennek, hol vannak, hol nincsenek. Kezdetben a díjak meg a kitüntetések nagyon nagy örömök, de hát nem szabad ezeknek bedőlni. Csínálnod kell azt, amivel úgy érzed, hogy tudsz valamit mutatni, mondani.

• *Hogyan kerültél a Híradó és Dokumentum Filmgyárba, a „HDF”-be, másik nevén a 2-es telepre, a Könyves Kálmán körútra?*

Nehezen. Már bedolgoztam Bodrossy Félix keze alá, aki egy nagyon speciális trükkasztalon készítette ott a *Hellász istenei* című filmjét a Népszerű Tudományos Filmstúdióban. Tehát volt már ismeretségem ott, és nagyjából ismertem a filmjeiket is. Bejelentkeztem Deák Györgyhöz, a stúdióvezetőhöz, elmondtam, ki vagyok, mi vagyok, úgy vettem észre, hogy ez a beszélgetés tetszett neki. Ez nyár elején volt. Azt mondta, hogy megbeszéli a stúdióval. Ezen én csodálkoztam, hogy megbeszéli a stúdióval.

• *Tehát ő tulajdonképpen a saját beosztottjaival beszélt meg.*

Rák József

Igen, ott elmondta, hogy ki vagyok, mi vagyok, de aztán közölte velem, hogy hát sajnos egyelőre ez nem jön össze, mert azt mondták a többiek, hogy azt a munkafeladatot, ami általában erre a stúdióra jár, azt ők nyugodtan, kényelmesen el tudják végezni, nem kell ide új ember. Úgyhogy azt javasolom, legyen türelmemmel, majd csak eljön a maga ideje is. De ha magát behívják például egy produkcióhoz, akkor bedolgozhat. Október 1-től három hónapos szerződést kaptam. A munkakönyvembe már be volt írva, hogy belépett 1968. október 1-jén.

Közben Bodrossy Félixszel elég jóba lettem, voltak ötleteim. Elképzelte, hogy hogyan lehetne papírkivágásból tengeri hullámzást csinálni. Én meg, a kis matematikus, pillanatok alatt megmondtam, hogy nem kell annyi, elég egy sablon és ilyen rövidke fázisok, és a hullámok így fognak menni. Nem hitte el. Megcsináltuk! Ezek nagyon egyszerű, tényleg geometriai dolgok és mértanból mindig jó voltam. Csak azért mondom neked, hogy fél szem ide, fél szem oda, ez más-tól függ. Az utolsó résznél már mondta, hogy ez lenne a jelenet, ott a papírcetlik, meg ott a trükkgép, meg ezek a hosszak, megvolt a hangfelvétel előre.

• *Mesélj valamit erről a technikáról!*

Először is mint különlegesség, ez cinemaszkóp animáció volt, és papírkivágásokkal dolgozott.

• *Az igazi széles vászon.*

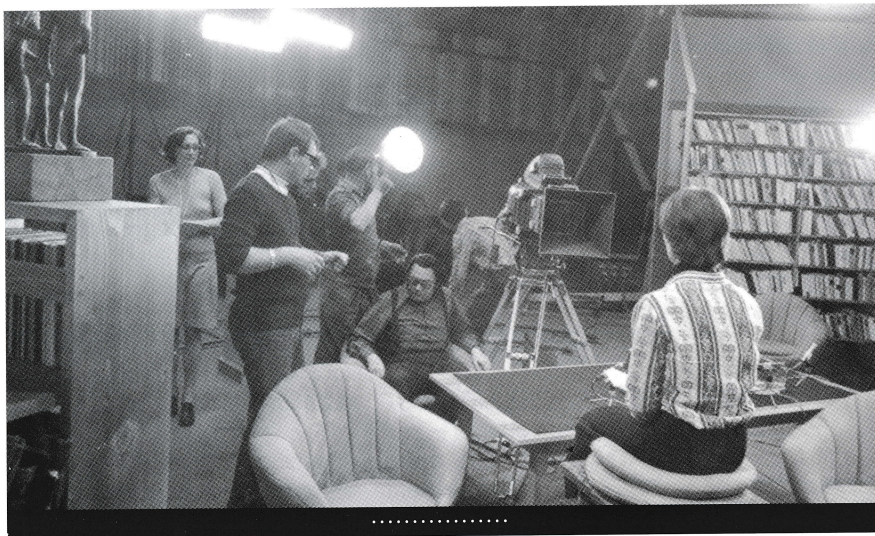
Igen, 1:2,4-es oldalarány, ebben csináltunk animációt. A koncepció az volt, hogy megmozdulnak a görög vázán a rajzok. Magyarul, hogy ezek a görög vázaképek hitelesítik a történetet.

• *Ismeretterjesztő projektnek érezte vagy művészi projektnek?*

Én azt gondolom, hogy ő mind a kettőnek érezte, mert bevitt sok-sok jópofaságot, ami hát nem volt a vázákon.

• *Hogyan látod ma Bodrossy Félix jelentőségét?*

A filmtörténet technikai oldalán ő úgy is van nyilvántartva, mint az egy-szalagos sztereo filmfelvétel és vetítés feltalálója. Ugye az első sztereo filmek két külön szalagon voltak, két kamera, a két szem miatt. Ő kitalálta, hogy egy prizmácskával ezt a két képet egymás fölé etolva odavitték ugyanarra a film-szalagra. Ez egy világhírű dolog volt már akkor is. Bodrossy a nemzetközi szabványügy nagydíját kapta meg, azonban a jogtulajdonos Magyarország a jogot

elvesztette, mert nem fizette be azt a néhány dollárt. A fejlődés meg ment, dübörgött, elkezdtek mások fejleszteni más irányba, aztán jött az elektronika.

Tehát Bodrossy csalódott ember lett. Végül is az élete vége felé belekezdett egy ötrészes filmsorozatba, amiből három elkészült. Ez *A filmtrükkök csodálatos világa*, amit kimondottan közönségnek szánt, de a szakmának is, hogy térjenek észhez, gondolkozzanak bátran nem létező képekben, mert mindent le lehet fényképezni. Elkészült az öt forgatókönyv és három film is elkészült. De aztán az elektronika mindent elsöpört. Őelőle is elsöpörte volna, hogyha a betegsége nem viszi el.

Volt nekem egy *Visszafelé* című, 6 perces kis kísérleti filmem.

• *Ezt te rendezted is?*

Igen, hát ez egy rögtönzés volt. Maradt 300 ezer forint. Szeptember végén derült ki.

• *El kellett költeni.*

Igen, mert különben elveszik, nem lehetett átvinni a következő évre. Szedlay Péter volt éppen a stúdióvezető, és akkor mondta, hogy hozzon valaki valamit. Én meg csak írogattam magam elé, hogy gyufafej, száraz ág, zöld erdő, valami ilyesmit, talán verset akartam írni. Ó, mondom, de hát ez lesz a jó, és már be is mentem. Mondom, van egy filmötletem, a 300 ezerből valószínűleg megvan. Mondjad, hogy mi lesz. Hát, mondom, azt látjuk, hogy a meggyújtott gyufa, amit bedobunk a hamutartóba, hogy elégjen, az egyszer csak elkezd visszafelé kinőni, megszilárdulni, és akkor a gyufafejről le-

Az Iskolatelevízió műsorának felvétele

(Rák József, Czigány Tamás, Viszlay Júlia)

válík a foszfor, és képzeld el, visszamegy a gyufa az egész erdőig, zöld erdő lesz belőle. Azt mondja, jó, hát hogyha háromszáz ezerből meg tudod csinálni, akkor csináld.

• *Színesben?*

Színesben. Akkoriban még nem szívesen beszéltek a környezetvédelemről meg a természetvédelemről. Vácrátóton épp előző évben forgattam az arborétumban egy filmet, amiben nagyon szép tájképek voltak, oda kéne visszamenni.

Ebben az lett a poén, hogy a gyufa ugyan visszamegy és zöld erdő lesz belőle, de fűrészek zaja hallatszik ezalatt, és akkor kinyit a vario és látjuk a tarvágást, az erdő széle teljesen le van vágva, magyarul nincs természetvédelem. No, ezt csináltam meg, ez a *Visszafelé*.

• *Útós volt.*

Útós volt.

Eltelt három év, vagy már a negyedik évben vagyunk, a stúdióban tudják, hogy nekem nagyon jól alakult a kapcsolatod Bodrossyval, Czigánnyal, Vas Judittal, és akkor egyszer csak az elit elkezd megkérdezni, hogy volna-e kedved, van egy filmem, gyerekpszichológiai valami, elvállalnád-e? Aztán van egy nagyon érdekes, a fizikai folyamatok irányáról szóló valami. Lenne-e kedved velem dolgozni? Hát, mondom, persze, kéne beszélgetni, hogy mit gondolsz, de, mondom, örömmel.

• *Magyarul: az a zárt elit, aki addig elzárkózott előled...*

Kezdett kinyílni. Elkezdett kíváncsilkodni, igen. Préda Tibi meghívott, hogy

dolgozzak, Dévényi Laci meghívott, hogy dolgozzak vele. Volt egy tudományos tanács, a TIT-nek valami tanácsa, akik azt javasolták, hogy próbáljunk meg kitalálni a stúdióban olyan filmet, ami valahogy a matematikához kapcsolódik. Nem tudnál valami olyasmit? De, mondom, a véletlenről, a valószínűségszámításról, megcsináljuk azt, hogy *Hány éves a kapitány*. Megcsináltuk. Aztán később a szimmetriáról, *Tükröm, tükröm, mondd meg nekem* címmel, megcsináltuk azt is.

• *A hetvenes évek második felében volt-e valamilyen elképzelésed arról, hogy mi a világszínvonal a népszerű tudományos filmben?*

Létezett egy nemzetközi tudományos filmszövetség, ami francia találmány volt. Ennek voltak éves konferenciái, és oda minden országból küldtek filmcsoportot. Volt ilyen Szentpéterváron, akkor még Leningrádban, Jénában, egyszer Olaszországban, mindegyik konferencián nem voltam ott, de a filmjeink ott voltak, és nem szerepeltünk rosszul. A franciák általában jobban szerepeltek, meg talán az olaszok is. De volt idő, amikor mi szerepeltünk jól. Senki nem érezte úgy, hogy nagyon hátul vagyunk.

Egyszer kaptam életemben egy nagyon szép gesztust. Pont a Dévényi Lacitól, aki ugye eleinte óvakodott, nem akart velem dolgozni. Egyszer dolgozott velem, és az a film Miskolcon mindjárt kategóriadíjas lett. Közben volt sok nézeteltérésünk, hogy milyen legyen a kép. Lacinak a vizuális hasonlatokra volt hajlama, én meg nyilván máshogy csináltam. *Csipetnyi logika* volt ennek a filmnek a címe, a chipekről szólt, és akkor díjat nyert. És Dévényi Laci, aki így ódzkodott tőlem, utána megtette azt, hogy elment a művészhez, aki csinálta ezt a miskolci plakettet abban az évben, és kiöntette vele számomra, és külön odaadta.

• *Hogy neked is legyen egy példányod.*

Hogy nekem is legyen díjam. Ez egy nagyon szép gesztus, és akkor arra gondoltam, hogy azért én helyesen gondolkodom, ez a rendező kimondta, hogy nemcsak ő csinálta, ez nemcsak az ő munkája, ez egy csapaté, és a csapatnak a második embere mégiscsak az operatőr.

Az interjú hosszabb változata a szerző Így filmeztünk 4. kötetében jelenik meg az MMA Kiadónál.